

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA
MIGRACIJOS POLITIKOS IR LIETUVIŲ DIASPOROS ISTORIJA

Gediminas Žūsinas

**Sovietinė politinė sąmonė A. Štromo, Č. Milošo, T. Venclovos
galvojimuose**

Tiriamasis darbas

Vadovas: prof. habil. dr. Egidijus Aleksandravičius

Kaunas, 2010

IVADAS

Visuomeninė sąmonė yra bendroji sociologinė kategorija, o politinė sąmonė yra vienas jos segmentų (visuomeninės sąmonės). Politinė sąmonė yra susijusi ir su kitomis visuomeninės sąmonės formomis: teisine, ekonomine, dorovine, estetinė. Todėl politinė sąmonė formuojasi atspindėdama ne tik politinius procesus bei socialinius interesus, bet ir visas kitas visuomenės gyvenimo sferas. Politinė sąmonė išreiškiama programomis, doktrinomis, atsispindi literatūroje, periodinėje spaudoje ir praktinėje veikloje. Politiniai santykiai yra būtini politikos subjektų sąryšio momentai. Pagrindiniai santykių tipai yra šie: valdžia, bendradarbiavimas, lenktyniavimas, konfliktas. Pats apibūdinimas yra gana komplikotas nes nėra visai vienareikšmio suvokimo, o ir struktūra tos sąmonės labai sudėtinga. Bendriausia prasme ir per daug giliai nesigilinant, ją būtų galima apibūdinti taip: politinė sąmonė – socialinių subjektų, tai yra individų, grupių, įvairių bendrijų politikos suvokimas, žinojimas ir vertinimas.

Ko gero kiekvienas iš mūsų skirtingai suprantame kas yra politinė sąmonė, tas pats taikytina ir sovietiniai politiniai sąmonėi. Dalis iš mūsų apie tai nežino nieko (tai ypač taikytina mano bendramoksliams), o kita dalis tiesiog giliau apie tai nesusimąsto žinoma dėl įvairių priežasčių. O gal būt tai savaime suprantamas dalykas gimusiems, augusiems, gyvenusiems tuo laikmečiu. Todėl tvirtai manau, kad šis rašto darbas suteiks naujų žinių pamastymams.

Prieš pradėdamas rašyti apie sovietinę politinę sąmonę reikėtų pasakyti, kad tyrimo ašimi bus du tekstai, tai Aleksandro Štromo *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos*¹, čia su savo pamastymais ir pastebėjimais įsiterps ir Tomas Venclova, bei Česlovo Milošo *Pavergtas protas*². A.Štromo darbas ko gero vienas iš nedaugelio darbų Lietuvoje, kuriame gilinamasi į sovietinio žmogaus sąmonę, kolaboravimo su sovietais priežastis. Kai kuriais aspektais A. Štromo knyga galima lyginti su Nobelio literatūros premijos laureato Česlovo Milošo darbu *Pavergtas protas*. Č. Milošo knyga buvo paremta stebėjimais Lenkijos intelektualų prisitaikiusių ir bendradarbiavusių su komunistiniu režimu. Pats autorius rašė taip: „*Joje bandau atvaizduoti, kaip veikia žmogaus mąstymas Liaudies demokratijose. Kadangi mano stebėjimų objektas buvo rašytojų bei menininkų gyvenimas, tai knyga pirmiausia yra ne lyg šių grupių, kurios tokios įtakingos Varšuvoje, Prahoje, Budapešte bei Bukarešte, aplinkos studija*“³.

---

¹ A. Štromas, *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos*, Londonas, 1980.

² C. Milosz, *Pavergtas protas*, Vilnius, 1995.

³ C. Milosz, *Pavergtas protas*, p. 9.

Todėl šio darbo tikslas yra palyginti du skirtingus galvojimus ir pabandyti nustatyti kokia gi ta sovietinė politinė sąmonė.

TRUMPAI APIE AUTORIUŠ

Aleksandras Štromas laikydamas save ir lietuviu, ir žydu, tiesiogiai patyrė visus šioms tautoms skirtus XX a. išmėginimus. Abi pagrindinės praėjusio šimtmečio totalitarinės ideologijos - komunizmas ir nacionalsocializmas - vienodai brutaliai ardė ir naikino žmones natūraliai siejusius socialinius bei kultūrinius saitus. Dėl visiškai suprantamų priežasčių Štromas jaunystėje buvo įsitikinęs stalinistas ir tik vėliau, studijų Maskvos universitete metais, suartėjęs su kitaip mąščiusia rusų inteligentijos dalimi, tapo sąmoningu disidentu. Didelę įtaką jo idėjinei evoliucijai padarė tokie rusų inteligentai kaip literatūrologas, kultūrologas, Leonidas Pinskis ir filosofas Grigorijus Pomerancas. Iš pačių artimiausių jo draugų paminėtini ir tokie rusų disidentai kaip Aleksandras Ginzburgas bei Aleksandras Galičius. Sykiu Štromas bendravo su pačiais garsiausiais, atviriausiai besireiškusiais liberalios ir vakarietiškos orientacijos rusų disidentais - Andrejumi Sacharovu, Jelena Boner, Andrejumi Amalriku, Andrejumi Siniavskiu, Julijumi Danieliu ir Vladimiru Bukovskiu. Aleksandras Štromas gana anksti pradėjo mokėti didelę kainą už savo idėjinį apsisprendimą bei vertybių pasirinkimą. Kad ir tapęs aukštos kvalifikacijos teisės specialistu ir paskelbęs vertingų darbų iš kriminologijos, jis negalėjo tęsti mokslininko karjeros ir buvo priverstas verstis teisininko praktika, blaškomas po pačias įvairiausias Lietuvos ir Rusijos vietas. O kadangi Štromo ryšiai su disidentais bei pogrindžio spauda tik stiprėjo, darėsi aišku, kad sovietinis režimas ilgai jo netoleruos. 1973 m. Štromu buvo atsikratyta, leidus jam išvykti gyventi pas seserį Anglijoje. Štromui pavyko padaryti akademinę karjerą Anglijoje, kurioje jis praleido penkiolika metų, dirbo Bradfordo ir Salfordo universitetuose.⁴

Česlovas Milošas (Czeslaw Milosz) yra lenkų poetas, vienas įžymiausių jų dabartinių Europos kultūros vardų, svarbus Lietuvai, taip pat Nobelio premijos laureatas. Č. Milošas studijavo Vilniaus universitete, bendravo su lietuvių, lenkų, baltarusų, žydų poetais. Reiškė katastrofinės artėjančio karo grėsmės nuotaikas. Po antrojo pasaulinio karo nutraukė ryšius su socialistine Lenkija, gyveno JAV, Prancūzijoje. Palaikė ryšius su lietuvių kultūrine išeivija. Poetas sakė, kad jo „vaizduotė suformavo lietuviškas Panevėžio kaimas ir Vilniaus apylinkių miškai bei vandenys“. Autobiografija paremtuose romanuose ir eseistikoje Č. Milošas mąstė apie totalitarinius režimus, pavergtą žmogaus protą, apie jo išsilaisvinimo galimybes. Č. Milošo kūryboje jungiasi poetinis nerimas, nuolatos gilinamasis į būties, moralines prieštaras, skvarbi intelektualinė analizė. Jo eilėraštis gali atrodyti proziškas, analizuojantis, apmąstantis. Tomas Venclova, Č. Milošo vertėjas ir jo kūrybos aiškintojas,

---

⁴ Prieiga internete: http://www.culture.lt/7md/?leid_id=531, [žiūrėta 2010 05 01].

sako, kad Milošas „visada buvo antiformalistas ir moralistas“. Rašytojui svarbios pagrindinės žmogaus tiesos, tradicijos, žodis, jo likimas. Moralinis traktatas padeda pagrįsti bendrąsias XX a. vidurio poezijos tendencijas – posūkį į kalbą, į gilesnį turinį.⁵

Lietuva neužmirš to, ką poetas kalbėjo Nobelio premijos įteikimo iškilnėse: „Gera yra gimti mažame krašte, kuriame gamta atitinka žmogaus mastelį, kur amžiams bėgant sugyveno kartu skirtingos kalbos ir skirtingos tikybos. Kalbu apie Lietuvą - mitų ir poezijos žemę“. Šie žodžiai lieka mums ne mažiau reikšmingi negu A. Mickevičiaus „Pono Tado“ pradžia – tai literatūrologės Viktorijos Daujotytės-Pakerienės žodžiai.⁶

SOVIETINĖ POLITINĖ SĄMONĖ

Štromas nagrinėdamas politinę sąmonę Lietuvoje sovietmečiu visų pirma aiškiai atskiria oficialią politinę sąmonę ir tautiškai nepriklausomybinę politinę sąmonę: „*Pilietinis karas, kuris vyko Lietuvoje ištisus 8 metus (1944 – 1952), buvo ne kas kita, kaip tik atviras šių dviejų politinės sąmonės formų susikirtimas <...> partizaninis judėjimas, kol jis dar egzistavo, buvo nacionalinės, nepriklausomybinės Lietuvos politinės sąmonės savotiška jungiamąja grandimi; per ją, lygiai kaip ir per konfrontaciją su juo, Lietuvos gyvoji politinė sąmonė visame savo prieštaringame anais metais spektre akivaizdžiai reiškėsi mūsų visuomenės gyvenime <...>*“.⁷ Taigi, anot Štromo partizaninis karas buvo dviejų labai skirtingų politinės sąmonės formų susidūrimo rezultatas (T. Venclova šioje vietoje nesutinka su Štromu, teikdamas, kad pokario Lietuvoje pilietinis karas nevyko ir kad tai tam tikrų sluoksnių terminologija ir kad žmonėms per filmus (*Niekas nenorėjo mirti*) brukama tokia sąmonė: „*Tauta kariavo prieš save pačią, maždaug kaip Ispanijoje. Viena tautos dalis nugalėjo kitą*“.⁸ <...> *Pilietinis karas gali vykti tikrai vienos visuomenės viduje, kada svetima struktūra nespaudžia tos visuomenės*“.⁸ Tai puikus pastebėjimas, nors T. Venclova tiesiogiai nepasako, bet galima suprasti, kad jo pastebėjimas linksta link to, kad oficialiai tai bandoma vaizduoti kaip „klasių kovą“. Kaip toliau dėstoma, dingus tai jungiamajai grandžiai nepriklausomybinė politinė sąmonė persikėlė į individualaus žmogaus vidinę pasaulio sferą. O visą socialinį paviršių užvaldė oficialinė politinė sąmonė kartu pasidariusi ir vienintele tiesiogiai pastebima Lietuvos visuomenės jungiamąja grandimi. Išorėje ji priimama kaip socialinio elgesio forma, kitaip sakoma prie jos prisitaikoma, tačiau jokio poveikio

⁵ Prieiga internete: <http://www.rasyk.lt/rasytojai/czesaw-miosz.html>, [žiūrėta 2010 05 01].

⁶ Prieiga internete: <http://www.balsas.lt/naujiena/264921/viktorija-daujotyte-pasauli-paliko-kulturos-kilmingasis>, [žiūrėta 2010 05 01].

⁷ A. Štromas, *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos*, p. 19, 20.

⁸ A. Štromas, *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos*, p. 85 – 86.

žmogaus vidiniam pasauliui ji neturi.⁹ Č. Milošas savo darbe *Pavergtas protas*, labai panašią situaciją apibūdino taip: „*Sunku būtų kitaip nei aktoryste apibūdinti tenyškčių žmonių tarpusavio santykius, skirtumas tik tas, kad vaidinama ne teatro scenoje, o gatvėje, kontoroje, gamykloje, susirinkimų salėje ir net kambariame gyvenama. Jeigu kas režia pilną neapykantos Vakarams prakalbą, ir jai režia su įkarščiu tai rodo, kad jis iš tikro bent 10 proc. nekenčia. Jeigu kas šaltai ir santūriai smerkia Vakarų kultūrą, tai reiškia, kad jis ištiktųjų yra prie jos prisirišęs. <...> liaudies demokratijos šalyse vyksta labiau sąmoningas masinis vaidinimas nei instinktyvi adaptacija*“.¹⁰ Taigi, čia taip pat šnekama apie prisitaikymą, prisitaikymą konkrečioje aplinkoje, prie konkrečių aplinkybių, tačiau Č. Milošas šį vaidinimo procesą labiau išplėtoja, suteikdamas jam „ketmano“ apibrėžimą. Patį terminą autorius pasiskolino iš prancūzo Gobineau, pastarasis dirbdamas Prancūzijos pasiuntinybės sekretoriumi Persijoje 19 a. viduryje šį reiškinį pastebėjo tarp vietinių musulmonų. Taigi liaudies demokratiją „ketmano“ esmė yra vaidyba, kurios tikslas save pavaizduoti esant ištikimu režimui, nors realiai ta ištikimybė yra suvaidinta saugant save. Ilgainiui asmuo praktikuojantis „ketmaną“ taip suauga su savo vaidmeniu, tad išaiškinti tokią apgavystę gali tik kitas asmuo, darantis tą patį. Autorius išskiria septynias „ketmano“ rūšis: *Tautinis ketmanas* – pasireiškiantis Rusijos laimėjimų šlovinimu tokių kaip rusų knygų nešiojimas, dainuškų niūniavimas, aplovismentai rusų muzikams, aktoriams ir panašiai. Nors tikrasis nusistatymas yra begalinė panieka barbarų kraštui Rusijai; *revoliucinis skaistybės „ketmanas“* – reta atmaina sutinkama didžiuosiuose Rusijos miestuose. Pasireiškia neapykanta Stalinui už jo nusikaltimus žmonėms ir rusų kultūrai; *estetinis „ketmanas“* – propaguojantis šitą rūsį žmogus ploja sovietinių autorių eilėraščiams, rašo pagiriamąsias recenzijas apie dailininkų parodas ir apsimeta, kad jį žavi slegianti architektūra, tačiau tik užsidaręs tarp keturių sienų toks žmogus skaito uždraustą literatūrą, klauso muziką ir t.t.; *profesinis „ketmanas“* – nėra kuo nors žalingas, jis skatina lavintis, įgyti žinių specialioje srityje ir taip išvengti funkcionieriaus likimo; *skeptiškas „ketmanas“* – padeda prisitaikyti prie kintančios situacijos, ciniškumą, nes remiasi visišku netikėjimu dialektinio materializmo metodo prasme, atmaina paplitusi tarp intelektualų; *metafizinis „ketmanas“* – jis įgyjamas atidėjus tikėjimą metafiziniais pasaulio pagrindais. Pratinamasi mąstyti racionalistinėmis ir materialistinėmis kategorijomis, jai kyla skubūs uždaviniai, ją saisto klasių kova; *etinis „ketmanas“* – sutinkamas tarp senų komunistų. Tai visuomenės kultu grįsta etika, skundimas čia iškyla kaip dorybė. Apsimetinėjimas draugu norint išgauti informaciją, o vėliau draugą apskundžiant. Ketmaną praktikuojantis žmogus gyvena nuolatinėje įtampoje ir yra melagis.¹¹ Tokią situaciją apibendrinti

⁹ A. Štromas, *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos*, p. 21.

¹⁰ C. Milosz, *Pavergtas protas*, p. 75, 76, 77.

¹¹ Ten pat, p. 75 – 106.

galima A. Štromo mintimi: „oficiozinė politinė sąmonė egzistuoja šiuo metu Lietuvoje pilno susvetimėjimo, pilnos alienacijos sąlygose“¹², nors Štromas šiuo pasakymu ir kalba apie Lietuvos situaciją, tačiau mano manymu tai tinkamas apibendrinimas išvardintai „ketmano“ situacijai. Tiek Milošas tiek Štromas teigia, kad sovietinė politinė sąmonė yra tik primesta, dėl vienokio ar kitokių aplinkybių ji dominuoja, kadangi tikroji sąmonė yra slepiama žmogaus viduje.

Kadangi, sovietinė politinė sąmonė yra tik primestinis dalykas, reiktų pabandyti nusakyti kokiais būdais, kokiomis formomis ji yra brukama žmogui ir kiek autorių pamąstymai yra panašūs. A. Štromas jau pradžioje pabrėžė: *oficiozinė politinė sąmonė <...> kuri brukama be perstojo per visas masinės informacijos bei komunikacijos priemones ir kuri, atrodo, yra nedalomai viešpataujanti Tarybų Lietuvos žmonių tarpe*.¹³ Č. Milošas pabrėžė, kad: „tam skirtos visos mokyklos, spaudos, literatūros, dailės, kino ir teatro pastangos. Nederėtų visai užmiršti vienos naujos institucijos: viduramžių kopyčią atstoja „raudonasis kampelis“ arba skaitykla“.¹⁴ Taigi, pirmoje vietoje abu autoriai išskiria informacines priemones per kurias ir yra brukama sovietinė politinė sąmonė. Toliau autorių nuomonės jau siek tiek skiriasi. A. Štromas išskiria tris būdus, kurių pagalba yra brukama oficiozinė politinė sąmonė, pirmasis tai *apolitizuojantis efektas* – kuris pasireiškia traukimusi nuo politinių reikalų, o juos atstoja menas, sportas, buitines reikalai. Savo ruožtu tai sukelia eilę kitų problemų, tokių kaip girtavimas, vagiliavimas, kyšių ėmimą, taip atsiranda moralinis cinizmas. Todėl tokioje padėtyje atsidūrusiam kraštui turi padėti išėivija, A. Štromas pasisako už bendravimą su sovietine Lietuva. Apolitizuojantis efektas sukelia ir kitą problemą, tai taip vadinamas *bukinamasis efektas* – bene ryškiausias oficiozinės politinės sąmonės padarinys. Kadangi visa informacija arba nuslėpta, arba iškreipta, sufalsifikuota, alternatyvūs šaltiniai neprieinami, todėl masė žmonių yra praradusi realybės suvokimą įvairiais klausimais, netik nežino kas darosi pasaulyje, bet apskritai ir pačioje Tarybų Sąjungoje ar pačio krašte. Paskutinysis padarinys yra *antagonizuojantis efektas* – instinktyvi reakcija į viską kas svetima, kas veikia neigiamai, taip atsiranda „atpirkimo ožio“ ieškojimas, neapykanta viskam kas ne sava ir tai supranta net vaikai. Kadangi kraštui esant tokioje padėtyje, išėivei privalo paruošti politinės struktūros pagrindus, kad neatsirastų politinis vaakumas. O tuos pagrindus pasirinks pats kraštas kai ateis tinkama proga.¹⁵

Č. Milošas svetimos politinės sąmonės skverbimuisi apibūdinti naudoja Murti-Bingo terminą, kurį pasiskolino iš lenkų prozininko Witkievicziaus romano. Romane Muri-Bingo tablečių paragavęs žmogus pasikeisdavo, dingdavo abejonės, anksčiau buvę ginčytini dalykai jam tapdavo

¹² A. Štromas, min. veik., p. 24.

¹³ A. Štromas, min. veik., p. 11.

¹⁴ C. Milosz, *Pavergtas protas*, p. 240.

¹⁵ A. Štromas, min. veik., p. 25 – 42.

paprasti ir aiškūs. Č. Milošas šiuo terminu apibūdina svetimą politinę sąmonę, realizuotas jis žaidžia su žmonių sąmone, jo veikimas žmogus išgyvena keturias stadijas kol įvyksta atsivertimas. Pirmoji stadija tai *tuštuma* – be religijos, su iškreiptu menu ir filosofija, su suvienodintu mąstymu, visus sujungė dialektinio materializmo sistema, į istorijos šiukšlyną nublokšdama po Kanto kurtąją filosofiją; *absurdas* – kuriamas žmogus kuris formuoja istorinę formaciją, o ne jai tarnauja; *būtinybė* – skiriamasis bruožas baimė mąstyti savarankiškai. Dialektinis materializmas formuoja tokias sąlygas, kad žmogus net nesugeba rašyti kitaip nei iš jo reikalaujama. Rašymo schema – argumentacija ir būtinų sąlygų kūrimas jėga, pvz., jaunas poetas parašęs sakinį ima jį marksistiškai analizuoti, ką pasakys teoretikas X, o ką Y ir sakinį baigia visai kitaip nei norėjo; *sėkmė* – po priešinimosi, nevilties akimirku ateina persilaužimas, tarsi mygtuko spragtelėjimas, po to seka „teigiamo“ straipsnio rašymas, gyvenimas tampa lengvesnis ir paprastesnis, o ankstesnis priešinimasis atrodo juokingas ir bevertis.¹⁶

Kadangi Č. Milošas savo darbe giliau neanalizuoja kokia yra ta sovietinė politinė sąmonė, o tik pateikia konkrečius pavyzdžius susijusius su jo draugais, kurie dėl vienokių ar kitokių aplinkybių prisidėjo prie naujojo režimo, tai šnekant apie sovietinę politinę sąmonę daugiausia bus remiamasi A. Štromo pamąstymais apie gyvąją Lietuvos politinę sąmonę.

Kalbėdamas apie gyvąją politinę sąmonę autorius išskiria du aspektus: teleologinį ir pragmatiškai taktinį. Teleologinis aspektas tai pagrindiniai žmonių politiniai siekiai, politinis idealas, kurį jie norėtų matyti įgyvendintą, kitaip sakant politinės ateities vizija. Savo ruoštu autorius šį aspektą padalija į dar keturis punktus: *nepriklausomybė* – A. Štromas teigia, kad nepriklausomybė yra be išimties visų pripažintas politinis idealas. Tai parodo protesto veiksmai 1956 m. Vilniuje ir 1960 m. Kaune, 1972 m. Romo Kalantos susideginimas. Esą tuo metu jau nebuvo likę idėjinių kolaborantų, o likę tik tie kuria rūpinasi savo asmenine gerove: „*Tarybinėje santvarkoje realistiškai žmonės elgiasi prisitaikydami prie viešpataujančios niekšybės, o savo tikruosius įsitikinimus bei jausmus nešioja, giliai paslėpę savyje*“¹⁷. Taigi A. Štromas šneka apie tai ką Č. Milošas įvardijo kaip „ketmaną“. Antrasis punktas tai *santvarka* – krašte norima matyti tokią santvarką, kurios dar nėra buvę, tai socialistinę su daugiapartinė sistema, su pilietinėmis teisėmis ir laisva bažnyčia. Ekonomika turėtų būti ne socialistinė, bet gi dominuoti tautinis interesas. Taigi, viskas linksta link vakarietiško tipo santvarkos. Trečias punktas, *santykiai su vakarais* – bendra tendencija vakarėti, noras ištrūkti iš narvo į kurį juos patalpino valdžia, noras kuo labiau atitrūkti nuo Rusijos, nuo jos pilnos priklausomybės. Per Lenkiją suartėti su vakarais. Ketvirtas punktas *kompaktinė tautinė visuomenė* – noras turėti tautinę visuomenę, tačiau, kad viskas neišvirstų į šovinistinį nacionalizmą. Išeivija privalo paruošti detalų

¹⁶ C. Milosz, *Pavergtas protas*, p. 15–39.

¹⁷ A. Štromas, min. veik., p. 52.

Lietuvos pilietybės įstatymo projektą, kuris galėtų suvaidinti didžiulį teigiamą vaidmenį. Tautinė vizija yra nukreipta tinkama linkme, tačiau ji mėgėjiška ir permažai analitiškai pagrįsta, iševijos vaidmuo ją sukonsoliduoti ir paversti tvirtu tautinės ideologijos pagrindu.¹⁸

Pragmatiškai taktinė politinė sąmonė – nusako konkrečią politinės sąmonės liniją, apsprendžia politinius tikslus bei būdus tai pasiekti. Išskiriami trys politinius nusistatymus: konformizmas – arba asmeninės naudos siekimas, su politine sąmone jis siejasi tik tiek, kiek jis bando save per ją pateisinti ir įteisinti. Dažnas pasiteisinimas kodėl stoja į partiją yra tas, kad atseit jei vietiniai nestos tai atsiųs rusus, o jiems Lietuvos reikalai nerūpi, nors lietuvis irgi rūpinasi tik savo reikalais, tačiau dar tai priklauso ir nuo asmeninių savybių; *konservacionizmas* – ginkluotos kovos nutraukimas tarsi simbolizavo tautos užsikonservavimą, prisitaikymą prie aplinkos ir dalinį konformizmą, taktikos pakeitimą tiems patiems tikslams siekti. Visa tai buvo daroma norint išaugoti tautos kūną, jos gyvastį kad atėjus tinkamai progai atkurti Nepriklausomybę, būtų fiziškai kam ją atkurti. Taigi, esmė yra laukti teigimų pasikeitimų Maskvoje ir tinkamai paruošti kraštą optimistiniam rytojui; *aktyvizmas* – jo ryškiausias pavyzdys R. Kalantos susideginimas, kuris pademonstravo, kad aktyvizmas iš Lietuvos visuomenės niekur nedingo, pasibaigus partizaniniam pasipriešinimui.¹⁹

Dabar būtų pats laikas pristatyti, ką gi T. Venclova mano apie sovietinę politinę sąmonę, reiktų pasakyti, kad jis visiškai pritaria A. Štromui: „*Kai dėl oficialiosios sąmonės, tai aš su dr. Štromu sutinku, kad jos prievarta įgyvendintas absoliutus išviešpatavimas pagal Hegelio dialektikos dėsnį virto jo absoliučiu išnykimu iš žmonių vidaus. Liko tik tam tikras, visiems daugiau negu iki gyvo kaulo, kažkur iki kaulo jau pačių čiulpu įkyrėjęs oficialusis žodinis apdaras, kurį asmenys pagal jiems uždėtą jungo pareigą drebėdami savo viduje iš pasišlykštėjimo traukia. Žmonių viduje tos oficialiosios sąmonės nėra, jinai tenai nepateko arba, jeigu pateko, tai tiktai tomis neigiamo psichologinio atoveiksmio formomis, kurias dr. Štromas labai teisingai nušvietė: cinizmas, atbukimas, dezinformacija*“.²⁰ Ši pastraipa puikiai iliustruoja T. Venclovos nuomonę.

Ir visai pabaigai tiktų istoriko akimis trumpai pristatyti, kokia visuomenė turėjo išeiti, veikiamą svetimos politinės sąmonės. Buvo reikalaujama ištikimybės valstybei ir partijai, ekonominio vertingumo visuomenei, pastovaus priešinimosi priešams, beveik puritoniško darbo etikos laikymosi ir buitinio asketizmo bei patriarchališkos tradicijos saugojimo asmeniniame gyvenime. Šeimos ir giminystės reikalai nebuvo intymūs ir asmeniniai, bet tapo politinės priežiūros sritimi. Šeima turėjo tarnauti komunistiniam auklėjimui, žmogus visą laiką turėjo būti stebimas. Požiūris į vietines kultūras

¹⁸ A. Štromas, min. veik., p. 45 – 62.

¹⁹ Ten pat, p. 63 – 74.

²⁰ Ten pat, p. 78 – 79.

buvo destruktinis, rusinimas, istorinės atminties perdirbimas, ir galiausiai tautinio mentaliteto perdirbimas sovietine politika. Tradicinė liaudies kultūra irgi buvo prižiūrima, vietoje senų papročių buvo bandoma įdiegti naujai sukurtus ritualus. Užsieniu buvo liguistai nepasitikima ir į jį žvelgiama kaip į pavojaus bei priešiško šaltinį, todėl kova su iš užsienio ateinančia nepriklausoma informacija buvo svarbus partinės vadovybės užsiėmimas. Asmeniniai ryšiai su užsienio šalių piliečiais buvo nepageidaujami.²¹ Tęsti, tikriausiai būtų galima be galo ir be krašto.

---

²¹ K. Antanaitis, *Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatūra (1953 – 1990) dėsningumai ir ypatumai*, disertacijos santrauka, Kaunas, 2001, p. 25 – 26.

APIBENDRINIMAS

1. Autorių galvojimai apie sovietinę politinę sąmonę yra labai panašūs, tai yra, sovietinė politinė sąmonė visų trijų autorių yra suvokiama kaip primestinis dalykas ir esmiškai svetimas žmogui. Autorių pabrėžiamas prisitaikėliškas priėjimas prie esamos situacijos, kurią Č. Milošas išplėtojo ir tam spektakliui suteikė „ketmano“ pavadinimą. Išskiriamos septynios jo rūšys.
2. Svetimos politinės sąmonės brukimas sukelia pašalinį poveikį: tuštumą su suvienodintu mąstymu be filosofijos ir religijos, traukimąsi nuo politikos kas priveda prie vagiliavimo, kyšininkavimo ir moralinio cinizmo, absurda, realybės jausmo praradimą, nesugebėjimą rašyti ir mąstyti savarankiškai ir galiausiai ateina „sėkmės“ valanda, persilaužimas.
3. Gyvoji Lietuvos politinė sąmonė susideda iš politinių siekių (nepriklausomybė, sava politinė santvarka, santykiai su vakarais, kompaktinė tautinė visuomenė) ir konkrečios politinės sąmonės linijos, apsprendžia tikslus bei būdus juos pasiekti (konformizmas arba asmeninės naudos siekimas, bandymas save įteisinti ir pateisinti per politinę sąmonę, koncentracionizmas arba prisitaikymas prie aplinkos ir aktyvizmas rodantis vis dar egzistuojantį tautos kovingumą ir potencialą).